

# МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК – ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

*У статті розкриваються міжнародно-правові основи щодо забезпечення відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини. Запропоновано варіант розвитку міжнародно-правових актів, що посилює рівень відповідальності за збереження і захист всесвітньої культурної спадщини в цілому.*

*The international law basics of ensuring the responsibility for destruction, demolition and damaging of the memorials – objects of historical heritage are explored. The variations of the international legal acts development for the reinforcement of responsibility level for the protection of the world culture heritage objects are proposed.*

**Ключові слова:**

культурна спадщина, об'єкти культурної спадщини, об'єкти всесвітньої спадщини, міжнародно – правові основи, знищення, руйнування, пошкодження.



**Є. І. Кузьменко,**  
ад'юнкт кафедри  
кримінального права  
Київського національного  
університету внутрішніх  
справ

**А**ктуальність теми. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку збереження культурної спадщини людства та вирішення глобальних екологічних проблем є обов'язковими умовами існування та розвитку людської цивілізації. Традиційно заходи охорони культурної спадщини були винятково сферою внутрішньо-правової діяльності держав. Усвідомлення міжнародним співтовариством виключної важливості цих аспектів життєдіяльності людини сприяє тому, що захист культурних цінностей та забезпечення відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження поступово стають предметом міжнародно-правового регулювання [1, 2–3].

*Стан наукової розробки проблеми.* Дана проблематика вивчалася значною кількістю науковців. У роботах В. Акуленко, О. Висоцького, В. Денисова, Б. Клименко, І. Лукашук, В. Максимова, Н. Малишевої, А. Мацка, О. Мельничук, Д. Толкачова та багатьох інших, розкривалися деякі аспекти досліджуваної проблеми. Проте, на нашу думку, недостатньо висвітленими питаннями залишаються міжнародно-правові особливості кримінальної відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини.

*Мета та завдання.* Метою та завданням даної статті є аналіз міжнародно-правових основ нормативного забезпечення відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та окреслення основних напрямів розвитку міжнародного законодавства у частині кримінальної відповідальності за зазначені злочини.

Правовий режим охорони культурних цінностей встановлюється, насамперед, на міжнародному рівні. В листопаді 1972 р. Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на своїй сімнадцятій сесії прийняла Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини. Ця Конвенція була ратифікована Українською державою 4 жовтня 1988 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР за № 6673-XI.

У ст. 1 цієї Конвенції визначається, які саме об'єкти входять до поняття «культурна спадщина», зокрема, це три основні категорії, а саме: пам'ятки, ансамблі та визначні місця [2, 291]. До складу пам'яток входять елементи та структури археологічного характеру, а також групи елементів, що мають видатну універсальну цінність з погляду історії. Важко сперечатись з тим, що певні археологічні знахідки, які мають цю саму універсальну історичну цінність, можуть перебувати не лише під шаром ґрунту, а й на певній глибині під водою.

У Конвенції міститься норма, що закріплює певні зобов'язання для країн-учасників, виконання яких покладається саме на державний апарат. До таких зобов'язань належить: виявлення, охорона, збереження, популяризація та передача майбутнім поколінням культурної і природної спадщини [3].

Міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць згаданої Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. поділяються на заходи національного та міжнародного характеру. Перші полягають у виявленні, охороні, популяризації й передачі майбутнім поколінням культурної та природної спадщини державою, на території якої знаходяться такі об'єкти. Основну відповідальність за збереження такої спадщини несе відповідна держава.

Основу функціонування міжнародно-правового механізму охорони всесвітньої спадщини становить конвенційний Комітет всесвітньої спадщини, який складається з представників 21 держави, що обираються іншим конвенційним органом – Генеральною Асамблеєю (утворюється з усіх держав-учасниць Конвенції ЮНЕСКО 1972 р.), згідно з принципом «справедливого представництва різних районів і культур світу». Важливою ланкою в міжнародно-правовому механізмі охорони всесвітньої спадщини є Фонд охорони всесвітньої спадщини, який також є конвенційним органом, що створений для фінансової підтримки діяльності Комітету та надання міжнародної допомоги державам в охороні, популяризації зазначених об'єктів [4, 144–153].

Значна кількість норм міжнародного права, що регулюють відносини в цій сфері, свідчить про існування права загальної спадщини, але, як зазначає проф. І. Лукашук та О. Мельничук, йдеться не про окрему галузь міжнародного права, а про спільну частину ряду сучасних галузей права – міжнародного морського, міжнародного космічного, міжнародного екологічного права та інших. Основними ідеями концепції загальної спадщини, закріпленої в універсальних міжнародних договорах (згідно з Угодою про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. та в Конвенції ООН з морського права 1982 р. [5]), є непоширення національного суверенітету на об'єкти загальної спадщини, використання їх на благо всього людства, врахування інтересів всього міжнародного товариства при їх експлуатації та інші [6, 9]. Доцільно зазначити той факт, що тільки Місяць (та інші небесні тіла) і Міжнародний район морського дна, не викликають жвавих наукових дискусій стосовно визнання їх загальною спадщиною людства, оскільки у вищезгаданих міжнародних договорах ці об'єкти прямо проголошуються загальною спадщиною людства. В доктрині міжнародного права та згідно з нормами звичаєвого права відкрите море, відкритий космос та Антарктика також визнаються об'єктами загальної спадщини людства, за пошкодження яких настає кримінальна відповідальність. Найбільш суперечливим є питання щодо належності різноманітних ресурсів, в т.ч. світових продовольчих, а також світового правопорядку, навколишнього середовища, генетичної, культурної та природної спадщини до об'єктів загальної спадщини. Зокрема, І. Лукашук, обґрунтовуючи основний зміст концепції загальної спадщини, за пошкодження якої настає кримінальна відповідальність, підкреслює надзвичайну важливість таких об'єктів для майбутніх поколінь та визначає предметом регулювання права загальної спадщини простори та ресурси, що знаходяться «в розпорядженні міжнародного співтовариства в цілому». Це дозволяє вважати головним критерієм належності до загальної спадщини «не стільки формальні просторові критерії (за межами національної юрисдикції), скільки життєву важливість для всього людства об'єктів його спільного використання» [7, 103].

Інші міжнародні документи в царині культурних прав мають декларативний характер, констатуючи принципи і спонукаючи уряди розпочати якісь дії щодо визнання та задоволення різноманітних культурних прав. До таких документів, зокрема, належать:

– Декларація ЮНЕСКО про принципи міжнародного культурного співробітництва, прийнята 4 листопада 1966, стаття 1 якої твердить:

«1. Кожна культура має гідність і цінність, які слід поважати і зберігати.

- 1) Розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу.
- 2) У своєму багатстві й різноманітності, і взаємному впливі всі культури складають загальну людську спадщину».

– Декларація Мехіко з політики в галузі культури (1982), яка визначає у другому принципі: «Збереження культурної ідентичності сприяє звільненню народів. І навпаки, будь-яка форма домінування призводить до заперечення чи порушення цієї ідентичності».

– Універсальна декларація ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001) також прямо стосується питань прав людини і культурної різноманітності.

Все ж нині визнається, що задовільної класифікації культурних прав, а тим більше – їх належної кодифікації, поки що не існує.

У доповіді при ЮНЕСКО «Наша творча різноманітність» (1996) ставилося завдання «створити перелік (inventory) культурних прав» (навіть розробити «Міжнародний кодекс поведінки в культурній сфері»), однак констатуються великі труднощі в їх законодавчому оформленні.

Втім, на загально-описовому рівні практично сформовано консенсус щодо того, що входить до таких прав. Передусім – це права творчого самовираження та доступу до культурних цінностей, що їх згаданий звіт при ЮНЕСКО визначає таким чином: «...Метою будь-якої культурної політики має стати вивільнення людського духу, що його головним елементом повинна бути подвійна мета: вільна творчість та вільний доступ, тобто право творців на можливості задумувати, творити, продукувати й поширювати свої твори; та рівне ж право громадськості на якнайширші можливості участі в культурному процесі, духовного збагачення як творами сучасного мистецтва, так і всією культурною спадщиною свого власного та інших народів» [8].

Однак можна говорити про певні загальні принципи та підходи до правового захисту та забезпечення відповідальності у культурній сфері – принаймні спробу окреслити такі принципи робить Д. Мучіка [9, 45]. На її погляд, існує кілька основних джерел формування національного законодавства у сфері культури.

Ці джерела можна об'єднати в кілька груп:

- Міжнародні чи регіональні (європейські) законодавчі акти, як-от договори, конвенції, хартії, угоди і т. ін., де держава виступає однією зі сторін;
- Міжнародні та регіональні документи, які не мають статусу законів, як-от резолюції, рекомендації, плани дій, декларації тощо;
- Норми, рекомендації чи принципи, розроблені міжнародними науково-дослідницькими організаціями, які не мають обов'язкового характеру, але базуються на кращому міжнародному досвіді у відповідній сфері;
- Національна і культурна політика різних держав;
- Національні правові та культурні традиції і національні конституції.

Проте існуючі документи не враховують всієї різноманітності культурних проблем, з якими стикаються країни світу, особливо у зв'язку з такими новими тенденціями, як глобалізація, вільна світова торгівля тощо.

Країни не зобов'язані включати до свого національного законодавства норми, принципи і кращі практики, розроблені міжнародними неурядовими організаціями. Проте слід пам'ятати, що вони репрезентують набутки, знання і досвід різних країн, вироблені в різних обставинах, підсумовують найуспішніші підходи в різних питаннях [8].

Норми Конвенції 1972 р. передбачають, крім інших, зобов'язання всіх держав «не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи опосередковано шкоди всесвітній спадщині» [2, 293], та зобов'язання всього міжнародного співтовариства брати участь в охороні природної та культурної спадщини. Охорона всесвітньої спадщини включає, згідно з Конвенцією 1972 р., створення системи міжнародного співробітництва і допомоги в зусиллях, спрямованих на збереження і виявлення цієї спадщини (ст. 7). Такі положення документа мають деяку схожість з основними ідеями концепції загальної спадщини щодо недопущення деградації загальної спадщини стосовно встановлення особливого режиму використання таких об'єктів.

Звичайно, в силу своєї особливої природи, об'єкти всесвітньої спадщини мають і особливий правовий режим. Це стосується, передусім, поширення національного суверенітету держави, на території якої перебувають такі об'єкти, на відміну від «класичних» об'єктів загальної спадщини, на які не поширюється національний суверенітет. Хоча, як вважає А. Кісс, правовий режим всіх об'єктів загальної спадщини з часом повинен набути єдності і за суттю справи, і за юридичною

технікою. Підсумком цього процесу, як передбачає автор, буде підведення загальної спадщини людства під міжнародно-правове регулювання з певними зобов'язаннями держав і механізмами, які контролюватимуть їх здійснення [10, 103].

У цьому процесі важливого значення набув факт включення від України у 1990 р. до Списку всесвітньої спадщини Собору Св. Софії з ансамблем монастирських споруд та Києво-Печерської лаври, а у 1998 р. – історичного центру м. Львова. Дискусійним було питання щодо включення до цього списку Національного заповідника «Херсонес Таврійський» та історичної частини м. Кам'янець-Подільського. Україна несе відповідальність перед світовим співтовариством за долю пам'яток, що знаходяться на її території, і які є невід'ємною складовою всесвітньої спадщини людства. Однією з найбільш гострих проблем, яка існує в Україні в цій сфері, – це проблема стосовно будівництва в охоронній зоні пам'яток всесвітньої спадщини. Порушення державою умов збереження об'єктів всесвітньої спадщини можуть призвести до виключення їх зі Списків, створити для України ускладнення в разі наступного їх поповнення. Тому не випадково проблеми охорони культурної спадщини України, в тому числі й всесвітньої, стали предметом розгляду на парламентських слуханнях у Верховній Раді України, урядом було прийнято комплексну програму збереження об'єктів Національного заповідника «Софія Київська» на 2003 – 2010 рр. і т. ін. [5].

Варто відзначити, що хоча Україна і ратифіку-

вала Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини в 1988 році, та на її території знаходяться об'єкти всесвітньої спадщини людства, в чинному Кримінальному кодексі України, а саме в ч. 2 ст. 298 передбачено покарання за знищення, пошкодження або руйнування пам'яток – об'єктів культурної спадщини лише національного значення [11, 107]. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне виділити додатковою кваліфікуючою ознакою ті самі дії, вчинені щодо об'єктів всесвітньої спадщини людства, що надасть можливість посилити їх правову охорону та наблизити наше законодавство до міжнародно-правових стандартів.

*Висновки.* Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що міжнародні норми щодо забезпечення відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини на даному етапі знаходяться у процесі розвитку. Кримінальну відповідальність у цій сфері регулюють національні законодавства щодо об'єкту або суб'єкту злочину. Проте до норм міжнародного законодавства необхідно долучити загальні принципи кримінальної відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини, що визначають граничні рамки санкцій, обов'язкові для імплементації країн-учасників. Це надасть можливість посилити рівень відповідальності країн-учасниць у процесі збереження і захисту всесвітньої культурної спадщини загалом.

#### ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Мельничук О. І. Статус всесвітньої культурної та природної спадщини людства в міжнародному праві. – Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 – Київ, 2006. – С. 3.
2. Международные нормативные акты ЮНЕСКО / Сост. И. Д. Никулин. – М.: Издательская фирма «Логос», 1993. – 640 с.
3. Толкачов Д. Правова охорона підводних скарбів // Юридична газета. - №2 (62) – 2006.
4. Акуленко В. І., Мельничук О. І. Міжнародне право охорони культурної спадщини // Пам'ятки України : історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 144 – 153.
5. Мельничук О. І. Всесвітня культурна та природна спадщина як складова концепції загальної спадщини людства // Право України. – 2003. – № 12.
6. Клименко Б. М. Общее наследие человечества (международно-правовые вопросы). – М., 1989. – С. 9.
7. Лукашук И. И. Международное право: Учебник: Особенная часть. – М., 2001. – С. 103.
8. Загальні засади правового забезпечення культурної сфери в країнах Заходу // [http://www.culturalstudies.in.ua/zv\\_2006\\_dosl\\_1.php](http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2006_dosl_1.php)
9. Delia Mucica. Cultural legislation: Why? How? What? – Council Europe, Cultural Policy & Action Department DGIV/ CULT/ STAGE ( 2003)4 Strasbourg, January 2002. – P. 45.
10. Kiss A.C. La notion de patrimoine commun de humanite, Recueil des cours de l'Academie de droit international. The Hague. 1982. – Vol. 175, II. – p. 256.
11. Кримінальний кодекс України: станом на 7 квітня 2008 р. – К.: Велес, 2008. – 160 с.